

КО ЈЕ АУТОР ПРВОГ НАШЕГ ШТАМПАНОГ АЛХАМИЈАДО ТЕКСТА?

СРЂАН ЈАНКОВИЋ

Филозофски факултет, Сарајево

UDK 808.61/.62-32

Изворни научни рад

У стручној литератури која се дотиче или бави проблемима наше алхамијадо писмености постоји велики број нерасвијетљених или недо-вољно расвијетљених питања, која као таква очекују своју темељиту стручну обраду. Овај прилог односи се на једно од таквих питања, на питање о ауторству нашег првог штампаног алхамијадо текста.

Постављање оваквог питања некоме би се могло на први поглед учинити сувишним, будући да је већ у доброј мјери усвојено мишљење да је аутор првог штампаног алхамијадо текста у нас Мехмед Заим-ефендија Агић из Босанског Брода. Тако, у недавно објављеној дисертацији М. Хуковића *Алхамијадо књижевност и њени ствараоци* (ХУКОВИЋ, 20.) та личност се спомиње као аутор прве штампане књижице под насловом *Ово је од вјеровања на босански језик китаб*.

В. БОГИЋЕВИЋ (1965, 123) још раније наводи да »прва књига (учбеник исламске вјеронауке) објављена у Босни и Херцеговини на српскохрватском језику и писмом арабицом, односно арапским писмом прилагођеним за народни језик, је »Од вировања китаб«, који је написао Мехмед Заим-ефендија Агић из Босанског Брода и у Цариграду литографисао 1868. г. У књизи су мијешани ијекавски, икавски и турски и арапски изрази, али је ипак прилично разумљива.«

Овај аутор је поновио углавном исти садржај у свом каснијем дјелу (в. БОГИЋЕВИЋ 1975, 241).

Први пут је извјесну недоумицу око ових података унио W. LEHFELDT (р 362) када је, ослањајући се на попис штампаних дјела који је сачинио Осман А. СОКОЛОВИЋ, навео да је аутор брошуре *Ово је од вировања на босански језик китаб* извјесни Х. Мустафа Рахим.*

На ово је кратко реаговао неколико година касније М. ХАЦИЈАХИЋ (стр 31) на мјесту гдје концизно приказује Lehfeldtov рад: »По-себно говори (тј. Lehfeldt — С. Ј.) о књижици »Ово је од вировања на босански језик китаб« извјесног Хаџи Мустафе Ракима (Овдје је потребно напоменути да је тај Рахим приређивач текста за литографију док је аутор књижице Мехмед Заим Агић).«

Није нам познато на основу којих података је М. Хаџијахић до-шао до овакве тврдње, јер он не наводи неки извор или референцу за то.

За нас је помало неочекивано било да се у оваквим расправља-њима нису користиле реалне могућности у интерпретацији евентуал-

* Der Verfasser ist, nach Sokolović, ein gewisser H. Mustafa Rakim.

них података које нуди сам текст штампане брошуре, јер, претпостављамо, он је ипак био приступачан сваком оном ко је за њега показивао становит интерес. Стога управо и сматрамо да текст брошуре за службује да буде темељито обрађен и анализиран како би се бацило више свјетла на постављено питање ауторства. Другим ријечима, нужно је поћи од самог текста.

У оваквој ситуацији преостало нам је управо то да се непосредно обратимо тексту, а при том ћемо поћи од познатог пописа заслужног прегоаца, библиофила и истраживача Османа А. Соколовића, *Преглед штампаних дјела...*

У дијелу овога рада у којем се обрађују дјела писана арапским словима (арабицом) на стр. 69. налазимо следећу јединицу:

Hadži Ali Riza aganin mahdumi:

— (Хаџи Али—Риза агин син) Мехмед-Заим, Босна-Бродли (Агић?) Ово је од вированја китаб на босански језик. Преписао Мустафа ефендија становник медресе Валиде Султаније у (махали) Чаршембе (Цариград). Стр. 16, м8⁰ (литографисано).

Ову књижицу посједује Народна и универзитетска библиотека у Сарајеву, гдје је заведена под бр. Р 4522. Овај текст сигнирамо са НУБ.

На 74. страници Соколовићевог пописа, међутим, наилазимо и на другу јединицу:

— Jesi-l mûmin? Ово је од вированја на босански језик китаб. 8⁰, 16. стр. писано пером Х. Мустафе Ракима 1285 (1868), литограф. Примјерак у »Град. архиву«.

Занимљиво је да Соколовић ову библиографску јединицу није уврстио у списак аутора по абecedном реду, мада је навео аутора, него на крају списка што би могло говорити о том да је он ову јединицу укључио нзјкнадно, кад је списак већ био уређен.

Примјерак ове књижице налази се у Историјском архиву Сарајева (бивши Архив града Сарајева), заведен под бр. 119/В-216. Овај текст сигнираћемо са ИАС.

Из овога што смо навели види се да је Соколовић ове двије библиографске јединице третирао као два различита дјела, са два различита аутора, иако с неким сличностима у насловима. Једино су исти код оба формат (8⁰) и број страница — 16.

Упоредивањем цјелокупног садржаја оба текста, НУБ и ИАС, установили смо да се ради о потпуно истом тексту илмихалског, вјеронаучког садржаја. Оба су литографисана у Цариграду.

Међутим, одмах треба додати да та два текста ипак нису у свим појединостима идентична, да међу њима има становитих штампарских разлика, што нас наводи на закључак да су они заправо представљени у два издања једног те истог текста. Будући да између та два издања постоје неке ситне разлике, жељели бисмо најприје да укажемо на њих:

1. Наслов код НУБ је двојезичан, ликовно стилизован и исписан у оквиру једног круга у чијем горњем дијелу (полукругу) стоји арапски текст наслова:

هَذَا كِتَابٌ عِلْمٌ كَالصَّغِيرِ عَلَى لِسَانِ الْبُوسْنِيِّ

(Ово је мали илмихал на босанском језику)

У доњем полукругу дата је арабицом српскохрватска верзија наслова:

أَوُووْ يَهْ أُوْدْ وَهْرُووَا نَا بُوسَا نَسْقِي يَزِيْقْ

(Ово је од вированја китаб на босански језик)

Наслов у ИАС је, међутим, једнојезичан, он је дат само арабицом на српскохрватском језику:

أَوُووْ يَهْ أُوْدْ وَهْرُووَا نَهْ نَا بُوسَا نَسْقِي يَزِيْقْ كِتَاب

(Ово је од вированја на босански језик китаб)

Уз оба наслова, и у НУБ и у ИАС, налазе се украсни орнаменти, али су различите реализације: у НУБ два полубукета обујмљују споменути круг с насловима и на његовом дну се спајају; у ИАС дате су само двије гране које су се надвиле изнад наслова уз још два цвијета на његовом дну.

Орнамент у НУБ се доимље китњасте и претрпаније, док је онај у ИАС једноставнији и умјеренији.

Једина графичка разлика у наслову писаном арабицом је у томе што у НУБ ријеч *вированја* је написана *وَهْرُووَا* а у ИАС *وَهْرُووَا نَهْ*

2. У оба издања текст је распоређен на 15 страница, са 17 редака на свакој, а 16. страница је завршна.

Садржај сваке странице у оба издања подудара се, једино је 15. страница у ИАС краћа за ријечи *اِيُوْرُوْمٌ وَوَدْمٌ* («и врућом водом»), које су пребачене на 16. страницу, док су оне у НУБ на крају 15. стр.

Иако је садржај на свакој страници, како смо рекли, подударан, он ипак није једнако распоређен по речима тако да одговарајући реци и нису једнаки.

По узору на рукописни манир, на свакој парној страни налазе се кустоде и то у оба текста. Једино на другој страни у НУБ недостаје кустода, која међутим постоји на 2. стр. у ИАС.

Установили смо да је текст у оба издања исти, али ипак морамо указати на неке ситне разлике кад је ријеч о једном те истом изразу; израз *Muḥammed 'alejhi s-selām* (مُحَمَّدٌ عَلَيْهِ السَّلَام) у НУБ замијењен је са Светац (سَوَا تَاچ) или (سَوَا تَاچ) или (سَوَا تَاچ) у ИАС и то на следећим мјестима: стр. 2, редак 9, 12—13, 14, 16; стр. 3, редак 4, 8. Занимљиво је да оба ова израза долазе скупа у оба издања у облику светаца *Muhammed 'alejhi s-selām* на следећим мјестима: стр. 3., редак 3—4; стр. 8, редак 12, 15, 17; стр. 9, редак 1; стр. 10, редак 3.

Карактеристична је и разлика на 10. стр., редак 9, у контексту »и њу је хазрети Алија никах учинио«. Ријечи »иу је« су у ИАС накнадно убачене изнад ретка и тачкицама оријентисане иза »и«! У НУБ су ове двије ријечи нормално уписане у ретку.

Мали декоративни тачкасти округли цвјетићи стављају се у НУБ испред и иза израза који треба истакнути. У ИАС они су само на првој страници у једнакој употреби као и у НУБ, а од друге стране надаље готово су напуштени те их још налазимо само на стр. 6 редак 4, стр. 9 редак 2, стр. 10 редак 14 и стр. 11 редак 5; дакле у НУБ су они далеко бројнији.

Иначе подвлачење или истицање израза у тексту изводи се у оба случаја на потпуно исти начин — повлачењем линије над ријечима које се желе истаћи, према већ устаљеном маниру.

3. Посљедња 16. страна показује најзначајније разлике с обзиром на идентифицирање аутора, јер се завршни искази у ова два издања битно разликују. Погледајмо оба завршна исказа.

У НУБ на крају стоји на турском језику:

اشبهو علم حال کتابی در علیہدہ طلبہ علومدن بوسنہلی برود
قصہلی الحاج علی رضا اغاشک محدومی محمد زایم افندیکن
معرفتیله طبع و تمشیل اولنمشر بقلم الفقیر چہار شنبہدہ
والده سلطان مدرسہ سندنہ متیم مصطفی افندی غفر اللہ لہما

»Овај илмѣхал штампан је и предочен посредством високошколца у Цариграду Заим ефендије сина хаџи Али Риза аге, из Босанског брода.

Из пера (= написано пером) понизног Мустафе ефендије обитавајућег у Валиде Султан медреси у Чаршенбеу.

Нек Allah опрости њима двојици»

У ИАС стоји другачија и кратка завршна информација на арапском:

حَرَّرَ بِقَلَمِ الْفَقِيرِ الْحَاجِّ مُصْطَفَى زَايِمِ

»Написано из пера понизног хаџи Мустафе Ракима
године 1258«

Сматрамо да су ови подаци недвосмислени и сасвим довољни за идентификацију аутора текста. Они су заправо дати у два издања, стога у двије верзије, са ситним занемарљивим разликама. У оба случаја стоји да је писац (bi-qalami...) лице по имену Мустафа: очито је да је Мустафа ефендија из НУБ и хаџи Мустафа Рахим из ИАС — иста особа. У ИАС, дакле, име је дато потпуније.

У вези с овим питањем остаје нејасно зашто је Соколовић у јединици из НУБ интерпретирао израз bi-qalami Muṣṭafā efendi на неодговарајући начин као »преписао Мустафа ефендија«, а у јединици из ИАС исти израз bi-qalami l-hāgg Muṣṭafā Rāqim — исправно »писано пером Х. Мустафе Ракима«! Вјероватно је ту одређену улогу одиграо привид да се ради о два различита текста.

На основу свега што је речено можемо констатовати да је аутор преог нашег арабицом штампаног текста — Мустафа Рахим, а не

Заим-ефендија Агић, за кога се у НУБ каже да је његовим посредством (marifetile) текст штампан и објављен. Нама није познато које врсте је било залагање или каква је била улога Заима Агића у објављивању самог текста, али индиције говоре о том да је његов допринос био од прворазредног значаја за штампање и издавање текста. Но оно што из споменутих података о улози Заима Агића можемо са сигурношћу констатовати јесте чињеница да он није аутор текста, тим више што се на аутора Мустафу ефендију у НУБ изричито указује.

Преостаје још само једно питање на које би требало одговорити: које од два издања је старије? НУБ или ИАС?

У издању НУБ не спомиње се година издања, али се она спомиње у ИАС: 1258 по хиџри, тј. 1868. год.

На основу увида у оба текста закључили смо да је старије издање НУБ. До овог закључка довело нас је сљедећих неколико момената:

а) Титула хаџије не спомиње се уз име аутора у НУБ док се у ИАС спомиње. Природно је очекивати да је та титула стечена касније.

б) Орнаментални украсни мотиви на првој страници у НУБ су китњастии и компликованији док су у ИАС једноставнији и умјеренији. Осим тога на задњој страници (16) у НУБ уз завршни текст дати су украси каквих у ИАС на том мјесту уопће нема.

ц) Наслов у НУБ је »претрпан«, двојезичан је, на арапском и српскохрватском језику, док је у ИАС »поједностављен« — дат је само на српскохрватском језику.

д) Наслов (на српскохрватском) у НУБ је формулисан овако:

Ово је од вирована китаб на босански језик

а у ИАС:

Ово је од вирована на босански језик китаб.

Овај други наслов дјелује као накнадно преиначен први: сви атрибути додаци долазе испред одговарајуће им именице, док је онај први у том погледу »најдоследнији« — један је испред а други иза именице.

Из свега што је о овом питању до сада речено слиједи да је текст ИАС прочишћена и поједностављена верзија текста НУБ, он дјелује прегледније, читкије.

Што се тиче године објављивања, видјели смо да је она за ИАС 1258 h/1868. Како је текст НУБ, у ком није забиљежена година издања, морао бити објављен раније, ми не бисмо могли са сигурношћу рећи кад је то било али претпостављамо да би то могло бити око 5 година раније, негдје почетком (или средином) 60-тих година прошлог стољећа.

Природно је да поставимо питање зашто је овај први наш текст штампан арабицом доживио два издања.

Ако појемо од констатације да је ИАС прегледнија и приступачнија верзија текста, онда постаје вјероватно да је аутор имао разлога да ту прочишћенију верзију понуди умјесто прве (НУБ), која је била компликованија и отуд мање прикладна за рецепцију код читалаца. У прилог овоме говориле би и ситније приређивачке интервенције о којима

ма је било ријечи раније. А све то са своје стране оснажује претпоставку да није требало дуго времена да се приреди друго издање, ИАС.

На крају, напоменимо да је сасвим друго питање правописног узуса за арабицу којег се држао Мустафа Рахим. Као што је познато, овај узус убрзо је напуштен, као што су напуштени и каснији О. Хуме, И. Бербића, Ј. Стовре, И. Селупца. Једино је узус II. Чаушевића и рјешенима и примјеном надрастао све своје претходнике. Остаје ипак чињеница да је Мустафа Рахим аутор првог нашег штампаног алхамиадо текста, с првим покушајем стварања стабилнијег арабичког правописног узуса за штампану праксу.

ЛИТЕРАТУРА

БОГИЋЕВИЋ 1965

Богичевић Војислав, *Историја развитка основних школа у Босни и Херцеговини од 1463—1918*, Завод за издавање уџбеника Босне и Херцеговине, Сарајево, 1965;

БОГИЋЕВИЋ 1975

Богичевић Војислав, *Писменост у Босни и Херцеговини*. Од појаве словенске писмености у IX в. до краја аустроугарске владавине у Босни и Херцеговини 1918. године. »Веселин Маслеша«, Сарајево, 1975;

М. ХАЦИЈАХИЋ

Хацијахић Мухамед, *Осврт на досадашње објављене текстове и истраживања из проблематике алхамиадо књижевности*. (У рукопису), 1975.

М. ХУКОВИЋ

Хуковић Мухамед, *Алхамиадо књижевност и њени ствараоци*. »Свјетлост«, Сарајево, 1986;

W. LEHFELDT

Lehfeldt Werner, *Die Entwicklung der arabischen Druckschrift in ihrem Gebrauch für das serbokroatische*, DIE WELT DER SLAVEN, Jahrgang XIII, 1968, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 359—375.

СОКОЛОВИЋ

Соколовић Осман А., *Преглед штампаних дјела на српско-хрватском језику муслимана Босне и Херцеговине од 1878—1948*, (I, II), Сепарат из Гласника Врховног исламског старјешинства за 1955/56 г., Сарајево, 1955, 3—80.

WHO IS THE AUTHOR OF THE FIRST ALCHAMIADO TEXT PRINTED IN OUR COUNTRY?

Summary

So far, in our scientific papers there has been a consistent belief that the author of the first printed Alchamiado text »*Ovo je od virovanja na bosanski jezik kitab*« is Mehmed Zaim efendi Agić from Bosanski Brod. The author of this paper proves that there two existing editions of the same text, both lithographed in Constantinople. On the basis of the final wordings in each of them (*bi-Qalami Mustafā efendi* in the former, and *bi-qalami l-hāgg Mustafā Rāqim* in the latter) he comes to the conclusion that the author of the first text printed in Arabic is Mustafa Rakim. As for Mehmed Zaim efendi Agić, it is stated in the final sentence that the book was printed owing to him (to his *marifetiyele*) i. e., that his contribution in its printing was a significant one.